

پیشگفتار

کتب خطی ارزشهای فراوان تاریخی، علمی، اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی دارند. تحقیق، بررسی و تصحیح این آثار ما را به دنیای گذشته وارد می‌کند. تفاوت آنها با اسناد یادمانه‌ای (آرشیو) این است که نسخ خطی، بیشتر با انگیزه‌های علمی و شخصی تألیف می‌شدند و مؤلفان، گاهی فارغ از فشارهای سیاسی آنچه را می‌دانسته‌اند، به رشته تحریر می‌کشیدند. بدیهی است، با قبول چنین فرضی، بهتر می‌توان تاریخ را از جنبه‌های مختلف بررسی کرد. علاوه بر متون اصلی نسخ خطی، حواشی، شرحها، تقویم‌ها، وقفها، امضاها و مهرها حاوی اطلاعات تکمیلی جالبی هستند که برای محققان ارزش فراوانی دارند. صنایع جنبی و مکمل آن نیز مقوله دیگری است. خطاطی، نقاشی، تذهیب و جلدسازی از هنرهایی هستند که در کنار شناخت نسخ خطی تکامل یافته‌اند.

متأسفانه با اینکه شناخت نسخ خطی اهمیت فراوانی دارد، تاکنون در این باره به طور جدی قدمی برداشته نشده است و اثر جامعی که راهنمای اهل تحقیق باشد و آنان را به رعایت ضوابط ثابت و یکنواختی مقید سازد، تدوین نشده و در این باره فقط تحقیقاتی محدود و پراکنده موجود است. به دلیل اهمیت موضوع، کتابداران و متخصصان علوم کتابداری و اطلاع‌رسانی، خود را ملزم به رفع این نقیصه می‌دانند، و در کنار آثار علمی، فرهنگی و آموزشی جدید برای اسناد خطی نیز اهمیت فراوان قائل‌اند. آنها باید بکوشند، برای استفاده مراکز آموزشی، مانند دانشگاه، از این ذخایر ارزشمند، قدمی بردارند و این خلأ را پر نمایند.

مباحث این کتاب در دو بخش تنظیم شده است. **بخش اول** به وضعیت موجود اختصاص دارد و شامل **چهار فصل** است. در **فصل اول** تاریخچه نسخه و نسخه نویسی و آثار کمیاب و کتابهای چاپ سنگی طرح می‌شود و در **فصل دوم** کتابخانه‌های مشهور ایران و جهان که دارای نسخ خطی فارسی و عربی هستند، مورد توجه قرار گرفته‌اند؛ زیرا بدون شناخت این مراکز بحث درباره نسخ خطی بی‌فایده است. در **فصل سوم** به مشخصات مادی و ظاهری کتب و رسالات خطی پرداخته می‌شود و در آن کاغذ، خط و خوشنویسی، قلم مرکب مورد بحث قرار می‌گیرد. در **فصل چهارم** از جلوه‌های هنری نسخ خطی شامل تذهیب، ترصیع، و تجلید سخن گفته می‌شود.

بخش دوم به «چه باید کرد» اختصاص دارد و در آن در **شش فصل** مباحث زیر مطرح می‌شود. در **فصل پنجم** با عنوان تشخیص، تجمیع، تشویق و تقویم وضعیت نسخ خطی عربی و فارسی در کشورهای جهان مورد بحث قرار می‌گیرد و به وظیفه ما در قبال نسخ خطی اشاره می‌شود. **فصل ششم** تحت عنوان ترمیم، حفاظت و نگهداری نسخ خطی مطرح و اهم عوامل آسیب‌رسان بیان می‌شود. **فصل هفتم** تمهید مقدمات برای فهرست‌نگاری نسخ خطی نام دارد و شامل شناخت منابع و مراجع فارسی و عربی است. در **فصل هشتم** به تدوین و تنظیم فهرست خطی و فهرست نگاری و اهمیت آن شامل دو مبحث عمده کتاب‌شناسی و نسخه‌شناسی پرداخته می‌شود. **فصل نهم** با عنوان تصحیح و احیای متون به روش نقد و تصحیح متون اختصاص دارد و در آخرین فصل به دو مسئله عمده تعلیم و تعمیم

پرداخته می‌شود. تعلیم شامل آموزشهای رسمی و غیررسمی برای گسترش آموزش نسخ خطی در سطح دانشگاهی و عملیاتی است و در تعمیم به آشنایی عموم مردم و به ویژه نسل جوان و بر استفاده از امکانات گوناگون تأکید می‌شود.

در پیوستها پس از ارائه نمونه‌هایی از خطوط، تذهیب، ترصیع، و جلدهای نفیس، فهرستی از اصطلاحات نسخ خطی به ترتیب الفبایی آمده است آنگاه در پیوست 3، موضوعات متنوع موجود در نسخ خطی در دو مجموعه احصا شده است و در پیوست 4، شرح حال تعدادی از نسخه‌شناسان مشهور، در پیوستهای 5 و 6 معرفی فهرس نسخه‌های خطی در کتابخانه‌های دنیا و سپس بررسی آماری نسخ خطی در کتابخانه‌های کشور آمده است. در پیوست 7 به معرفی تعدادی کتاب مهم عربی که در حوزه تصحیح نسخ مهم‌اند پرداخته است و در آخرین پیوست تعدادی سایت داخلی و خارجی مرتبط با نسخ خطی معرفی شده است.

تحقیق حاضر گامی کوچک در این زمینه است که به اجمال به بررسی نسخ خطی از بدو پیدایش تا تصحیح متون می‌پردازد. این تحقیق با استفاده از منابع موجود در کتابخانه‌های کشور تلاش شده است تا موضوعات نسخ خطی را مورد مطالعه قرار دهد. امید است مورد استفاده دانش پژوهان و علاقه‌مندان قرار گیرد.

غلامرضا فدایی

دانشیار دانشگاه تهران

1385